

arenaidé
Januari 2022

Yrkesprogrammens död

– och vad vinstmaximerings-
principen i skolan har med saken
att göra

Peter Vigren

Yrkesprogrammets död
– och vad vinstmaximeringsprincipen i skolan har med saken att
göra

© Författaren och Arena Idé, Stockholm, januari 2022

Författare: Peter Vigren

Omslagsfoto: Bild av [Mike Linderer](#) från [Pixabay](#)

Rapporten kan laddas ner från www.arenaide.se/rapporter

Peter Vigren

Peter Vigren är utbildad gymnasielärare i engelska och historia och sedan 2014 ordförande för gymnasie- och vuxenutbildningsnämnden i Umeå kommun.

INLEDNING.....	7
KUNDBEGREPPET	8
INVESTERINGSVILJAN.....	11
EXEMPLET INDUSTRIPROGRAMMET	19
KOMMUNENS OMSTÄLLNINGSKOSTNADER	23
FÅR FRISKOLOR SOM VILL STARTA INDUSTRIPROGRAMMET AVSLAG?	27
SLUTSATSER.....	29
REFERENSER.....	32
BILAGA 1	37

Inledning

Att dagens marknadsskola dras med stora problem är ingen nyhet. De argument som används mot vinstdrivna skolor är ofta av moralisk karaktär: Det uppfattas som fel att skattemedel vi avsätter för barnens framtid ska landa i ett ansiktslöst skalbolag i något skatteparadis. Men problemen är större än så. Med vinstmaximering som ledande princip för fristående skolkoncerner har själva meningen med skolan förändrats. De mål skolan i bred mening har haft i hundratals år – att bilda befolkningen såväl kunskapsmässigt som socialt samt att möta landets behov av kompetent arbetskraft – har i bästa fall blivit en bieffekt av vinstmaximeringsprincipen. I sämsta fall har dessa mål helt ställts åt sidan.

I debatten vänder och vrider man på skolans bildningsmål. Diskussionen handlar ofta om marknadssystemets effekter på skolbibliotek, betygsinflation, segregation och utslagning av marginaliserade grupper. Dock har inte skolans andra mål, kompetensförsörjningsmålet, diskuterats i relation till marknadsstyrningen.

Den här rapporten är ett försök att diskutera hur marknadsstyrningen påverkar skolans möjligheter att försörja arbetsmarknaden med den kompetens som företag och företagare behöver. Rapporten fokuserar på hur marknadsstyrningen och de fristående skolornas vinstmaximeringsprincip påverkar efterfrågan på och investeringar i gymnasieskolans yrkesprogram.

Frågan om huruvida yrkesprogrammen ska ge högskolebehörighet har diskuterats livligt tidigare i höst med anledning av regeringens utspel om att det ska bli norm även för yrkeselever på gymnasiet att läsa de kurser som ger högskolebehörighet (Utbildningsdepartementet 2021). Det är en helt nödvändig förändring av flera skäl. Efter att högskolebehörigheten togs bort ur yrkesprogrammen i samband med läroplanen som började gälla 2011 (GY11) tappade yrkesprogrammen ett stort antal sökande och antalet har inte återkommit. Åren efter reformen (2011–2016) sökte sig 38 procent av de gymnasiebehöriga eleverna i årskurs 9 till något av

Dock har inte skolans andra mål, kompetensförsörjningsmålet, diskuterats i relation till marknadsstyrningen.

gymnasiets yrkesprogram, jämfört med 53 procent åren innan den genomfördes (2005–2010) (Bender 2021).

Man ska dock inte i första hand förstå återinförandet av högskolebehörighet som ett sätt att locka elever till yrkesprogrammen. Att även elever på yrkesprogrammen ska läsa högskoleförberedande kurser är snarare en anpassning till arbetslivet, och något som fack och arbetsgivare har argumenterat för i ett decennium (se bl.a. Svenskt Näringsliv 2017). Skälet är att arbetslivet är i stark omvandling, och kunskapskraven på arbetsplatserna stiger hela tiden.

Marknadssystemet i skolan motverkar skolans möjligheter att fullfölja sitt kompetensförsörjningsuppdrag. Den här rapporten är ett försök att förklara hur det går till.

Rapporten börjar med att gå igenom två centrala teman: kundbegreppet och investeringsviljan.

1. Kundbegreppet i marknadsskolan orsakar problem: vem är "kunden" egentligen?
2. Villigheten att ta stora risker genom omfattande investeringar är inte förenlig med kortsiktig marknadslogik.

Kundbegreppet

Det grundläggande syftet med skolan, att bilda befolkningen och att försörja arbetsmarknaden med kompetens, gör det tydligt att många fler aktörer är inblandade än den sökande eleven.

I skollagen formuleras gymnasieskolans syfte så här:

Gymnasieskolan ska ge en god grund för yrkesverksamhet och fortsatta studier samt för personlig utveckling och ett aktivt deltagande i samhällslivet. Utbildningen ska utformas så att den främjar social gemenskap och utvecklar elevernas förmåga att självständigt och tillsammans med andra tillägna sig, fördjupa och tillämpa kunskaper. (Skollagen 15 kap. 2 §)

Skolans uppgift att försörja landet med kompetent arbetskraft är också lagstadgad. Nästa paragraf i skollagen lyder så här:

Utbildningen i gymnasieskolan ska utgöra en bas för den nationella och regionala kompetensförsörjningen till arbetslivet och en bas för rekrytering till högskolesektorn.

(Skollagen 15 kap. 3 §)

Gymnasieskolan förväntas bidra med båda dessa aspekter. Syftet med skolan är alltså större än att uppfylla den enskilda elevens önskemål och strävanden, även om detta naturligtvis också är centralt. Skolan ska också förse det regionala och i förekommande fall nationella arbetslivet med den kompetens som företag och företagare behöver.

På en marknad strävar företag efter att tillfredsställa de behov/begär som kunden har. Uppfyller marknadsaktören behoven hos kunden blir marknadsaktören belönad, och klarar den inte av att leverera det kunden efterfrågar blir aktören straffad och riskerar konkurs. På detta sätt är tanken att aktörer som inte klarar av kundernas krav ska slås ut, och konkurrensen ska göra att samtliga varor på marknaden uppfyller kundens behov på ett allt bättre sätt. Därför blir det ju en intressant fråga vem som är kunden i skolmarknaden – vem har alltid rätt?

Vårt gymnasiala utbildningssystem är lyckligtvis inte otydligt på den punkten – det är den femtonåriga eleven som väljer gymnasieutbildning och som är kunden som marknadsaktörerna slåss om. I skollagen står det uttryckligen att ”vilka utbildningar som erbjuds och antalet platser på dessa ska så långt det är möjligt anpassas med hänsyn till ungdomarnas önskemål” (Skollagen 15 kap. 30 §). Den skolaktör som lyckas bäst är alltså den gymnasieskola som i högst utsträckning levererar på det som femtonåringen begär.

Även om en del av de klokaste människor som finns är femton år gamla är det ganska mycket begärt av dem att spela en så central roll för gymnasieskolans utformning. Det menar även Mikael Thelin, forskare i kulturgeografi vid Uppsala universitet, som i en intervju i Dagens Nyheter argumenterar för att gymnasievalet är ett alltför stort ansvar att lägga på 15–16-åringars axlar (Sirén 2020). I sin avhandling från Uppsala universitet, Så tänker elever när de väljer gymnasieskola (2019), visar Thelin att elevers preferenser i valet av gymnasium till stor del beror på möjligheten att få en gratis Ipad eller dator utöver själva utbildningen. Han ställer frågan vilka andra (icke-akademiska) erbjudanden som kan påverka elevernas val. Eftersom 15-åringars preferenser kan påverkas av sådant som inte nödvändigtvis leder till en ändamålsenlig utbildning (varken för dem själva eller för samhället) har vi lagar och regler som reglerar vad som måste ingå i en gymnasieutbildning. Skolhuvudmännen får alltså inte leverera vad som helst – även om skollagstiftningen

lämnar mycket till huvudmän och rektorer att utforma efter eget huvud.

Konsekvenserna av att 15-åringar de facto har ett mycket stort inflytande på vilka aktörer som belönas på skolmarknaden är dock svåra att missa. Sockrade erbjudanden som exempelvis att marknadsföra kurser inriktade för ett yrkesliv som influencer är bara ett exempel (något som utbildningsminister Anna Ekström argumenterade mot i en uppmärksammat artikel i Dagens Samhälle 2018), eller strategin att dela ut lunchkupper till snabbmatsrestauranger i stället för att erbjuda eleverna en matsal (Neuding 2017). Det finns också numera belegg för att det förekommer betygsinflation. Man har bland annat kunnat visa att friskoleelever på gymnasiet presterar sämre än deras betyg antyder när utomstående personer rättar deras prov (Lundell 2021), och att betygen på fristående skolor avviker. Att elever väljer en gymnasiefriskola på grund av att det är enklare att få bra betyg där är ett exempel på att 15-åringars inflytande som skolans "kunder" leder till oönskade konsekvenser.

Hur tillgodoser marknads-systemet egentligen behoven hos resten av samhället? Det enkla svaret är att det gör det inte.

Att marknadsskolan inriktar sig på att tillfredsställa skolmarknadens kunder – eleverna – innebär att sådant som samhället anser är viktigt men som en femtonåring kanske inte i samma utsträckning prioriterar riskerar att falla bort: utbyggd elevhälsa, välutrustat skolbibliotek, utbildad personal, arbetsmarknadsutsikter och rättssäkerhet i betygssättningen är exempelvis eventuellt inte lika effektiva för att locka femtonåringens intresse.

Hur tillgodoser marknadssystemet egentligen behoven hos resten av samhället? Det enkla svaret är att det gör det inte. De aktörer som exempelvis bedriver utbildningar som inte är attraktiva hos femtonåringar, men som branscherna eller samhället behöver, blir straffade av

marknadssystemet. Dessa utbildningar går inte runt

ekonomiskt, och riskerar att behöva lägga ner.

Kan man inte förändra elevernas sökmönster och preferenser via riktade insatser? Jo, och det försöker många kommuner. Det pågår projekt runt om i landet, ofta i samverkan mellan kommuner och näringslivsorganisationer, för att lära barn och ungdomar vilka olika yrken det finns och varför ett arbetsliv inom exempelvis byggbranschen kan vara ett klokt yrkesval. I till exempel Örebro har

niondeklassare fått möjligheten att praktisera i en vecka på ett bygg- och anläggningsprogram på ett yrkesgymnasium där syftet med praktiken var att, i samarbete med företag och gymnasieskolor, få fler elever att söka sig till byggbranschen (Gunnarsson 2019). Men än så länge är effekten inte tillräcklig, milt uttryckt.

Men kan man inte begränsa intaget på översökta program för att trycka elevflödena till undersökta program?

Umeås populäraste program i dag är ekonomiprogrammet, där kommunen regelbundet bedriver undervisning i sex parallella klasser. Säg att Umeå kommun skulle begränsa detta till fyra paralleller. De kvarvarande eleverna som i så fall skulle få sitt andrahandsval har med stor sannolikhet valt ekonomiprogrammet även i andra hand hos en annan huvudman, antingen i en annan kommun eller hos en fristående aktör. Sannolikheten att deras andrahandsval skulle varit ett undersökt yrkesprogram får nog anses vara tämligen låg. Troligtvis kommer någon annan aktör att utöka sitt ekonomiprogram med motsvarande mängd elever som Umeå kommuns gymnasieskolor nekade. Alltså utbildas lika många gymnasieekonomer oavsett hur många platser som kommunen erbjuder. Den enda, men viktiga, skillnaden är att eleverna sannolikt skulle gå programmet hos vinstdrivande huvudmän, och Umeå kommun skulle förlora två fulla paralleller i skolpeng.

Det är relativt billigt att undervisa elever på ekonomiprogrammet. Det beror inte bara på att det är kostnadseffektivt att bedriva undervisning på populära program med 32 elever i varje klassrum som kan dela på de fasta kostnaderna för hyra, lärare, etc. Undervisningen kräver dessutom inga laboratoriesalar eller verkstäder, och inga maskiner utöver möjligen en enkel laptop per elev. Det är till och med möjligt att bedriva ekonomiprogrammet med ett visst överskott, som kan finansiera de eventuella underskott som undersökta, ofta yrkesförberedande program har.

Investeringsviljan

Läroplanen som började gälla 1994, Lpf-94, präglades av en omfattande flora av lokalt utformade gymnasieprogram och kurser. En av intentionerna bakom nästa läroplan, GY11, var att gymnasieprogrammen i högre utsträckning skulle kontrolleras och kvalitetssäkras innehållsmässigt av Skolverket (Skolverket 2011,

s.12). Därför är det lättare att jämföra ett program på en ort i Sverige med samma program på en annan ort nu än det var för tio år sedan, då gymnasiestrukturen i huvudsak numera är fastlagd centralt. Vi har studieförberedande program och yrkesprogram. Av dessa är yrkesprogrammen definitivt de som avkräver huvudmannen störst investeringar i lokaler och utrustning. Det är helt enkelt billigare med vanliga 32-klassrum och en projektor än en mekanisk verkstad.

Men alla yrkesprogram är heller inte skapta likadant. Den första skillnaden hittar vi i lärlingsutbildningarna i relation till de yrkesprogram som huvudsakligen bedrivs i skolans lokaler.

Lärlingsvarianterna förekommer i alla yrkesprogram i olika omfattning runt om i landet. Idén med lärlingsutbildningar är att utöka den arbetsplatsförlagda tiden (APL) från det normala 15 veckor till hela 60 veckor, det vill säga halva studietiden på gymnasiet. Under dessa 60 veckor lär sig eleverna de yrkesämnen som associeras med programmet i sig, medan klassrumsundervisningen i de gymnasiegemensamma ämnena är förlagd på skolan (Skolverket 2021a). I en studie publicerad av Skolverket i maj 2021 poängterades vikten av lärlingsutbildningen. Studien visar att elever som påbörjat lärlingsformen under första året på yrkesgymnasiet oftare än elever på andra yrkesprogram går ut gymnasiet inom fyra år, och att elever som gått en lärlingsutbildning har en högre etableringsgrad i arbetslivet året efter slutförd utbildning (Skolverket 2021b).

Lärlingsutbildningar är definitivt ett bra system, och det har gamla anor i Sverige. Det var först på 1960-talet skolstrukturen avseende yrkesutbildningar skiftade från att i första hand vara baserad på lärlingssystemet till att övergå till klassrum. Detta hade att göra med att arbetsplatser var farliga ställen för tonåringar i mitten av förra seklet. Arbetarskyddet var inte lika utvecklat som idag, och man ville inte utsätta barn för riskerna i stålverken och i gruvgångarna förrän de visste hur dessa risker skulle hanteras. Ett annat skäl var att företagen inte ville riskera att utbildade ungdomar skulle kunna skada dyrbar utrustning (Håkansson & Nilsson 2013, s. 27).

Sedan lärlingsformen återkom har den utgjort ett viktigt komplement till skolförlagda yrkesutbildningar. Det finns fördelar med lärlingsformen. Ett företag som får en elev från skolan som går hos dem nästan halvtid under tre år hinner visa vad hen kan och sannolikheten för ett jobb hos den arbetsgivaren torde därför bli

högre förutsatt att eleven klarar sin utbildning. Det finns också fördelar rent strukturellt. Om arbetsmarknadsbehoven förändras i kommunen där utbildningen äger rum har skolhuvudmannen lättare att ställa om sin lärlingsutbildning från en bransch till en annan, beroende på att huvudmannen inte sitter fast i tunga investeringar som måste betalas av eller realiseras på annat sätt. Detta sistnämnda är värt att hålla i minnet: Lärlingsutbildningar dras inte med lika stora krav på tunga investeringar som samma yrkesprogram skulle ha gjort i sin skolförlagda variant.

Lärlingsutbildningarna i modern tid började som försök under alliansåren. Tanken var att hitta ett alternativ för skoltrötta elever som fort ville ut i arbetslivet i stället för att nöta bänkar i skolan efter nian (Expressen 2010), men fortfarande organisera utbildningen på ett sådant sätt att de lämnade gymnasieåren med en examen.

Under försökstiden var regelverket stramare än det är i dag – om en skola skulle få tillstånd att driva lärlingsutbildningar behövde de dels söka detta särskilt från Skolverket, men också driva yrkesprogrammet i klassrumsvariant. Det var också begränsat i antal – läsåret 2009/2010 rörde det sig om knappt 10 000 utbildningsplatser (varav 3784 i årskurs 1) i landet (Skolverket 2013, s. 26).

När lärlingsformen implementerades fullt ut i nuvarande skolstruktur ändrades regelverket avseende vilka som får starta. Numera är det Skolinspektionen som fattar beslut precis som för alla andra gymnasiala utbildningar, och det finns inte längre något krav på skolan att tillhandahålla alla lärlingsprogram även som skolförlagda klassrumsprogram. Därför är förstås också taket på antal utbildningsplatser borta.

Att kravet på att kunna erbjuda utbildningen i klassrum i stället, exempelvis om något händer med APL-platsen under utbildningstiden, har ändrats innebär en viss grad av ökad osäkerhet för eleven. Huvudmannen ska i dessa fall i första hand försöka skapa plats för klassrumsundervisning för eleven i yrkesämnena, men om detta inte är möjligt kan huvudmannen också erbjuda eleven att gå klart sin utbildning i ett annat yrkesprogram än det hen valt (och alltså gått upp till två år i), och därmed få en helt annan uppsättning av yrkesämnena (Skolverket 2021c).

Detta kan antas vara en anledning till att flera fristående

*Elevpengen i
riksprislistan
är densamma
för lärlings-
program som
för andra
yrkesprogram.*

huvudmän som endast bedriver lärlingsutbildningar har dykt upp. Eftersom de slipper hålla sig med klassrumsvarianter som ju innebär stora investeringskostnader, fler yrkeslärare och högre slitage på lokalerna slipper de en stor kostnadsmassa, men huvudmannen är också snabbare i omställningarna. Trots detta är elevpengen i riksprislistan, som fungerar normerande för alla resursfördelningsmodeller i Sverige, densamma för lärlingsprogram som för andra yrkesprogram, vilket innebär att en elev som går t.ex. Vårdprogrammet som lärling i regel drar in samma elevpeng som en som går Vårdprogrammet i klassrum, trots att lärlingsutbildningen varken behöver stå med lokalkostnader eller undervisningskostnader för de kostsamma yrkesämnena, och att eleven i övrigt är på arbetsplatser upp till halva studietiden (Skolverket 2021d). Detta, kan man anta, är lockande för en koncern med vinstintresse.

Utbildningsformen kommer dock med andra problem också. Det är exempelvis svårt att veta hur många elever som faktiskt går en lärlingsutbildning. Skolverkets rapport *Utvecklingen av lärlingsutbildningen* (2013) påvisar problematiken med att beräkna antalet elever i lärlingsprogram, och anger två sätt att registrera lärlingselever i statistik; statsbidragsansökningar från gymnasieskolan för varje elev som går utbildningen samt CSN:s insamling av elevuppgifter som rapporterats från huvudmannen eller skolan (Skolverket 2013). Problemet är att dessa två uppgifter stämmer dåligt överens med varandra och i rapporten från Skolverket syns det en stor skillnad i antalet lärlingar skolan rapporterar för statsbidrag och till CSN. Det finns exempelvis gymnasieskolor som söker statsbidrag för elever på lärlingsprogram men som inte rapporterar till CSN att eleverna går ett lärlingsprogram.

Den tidigare nämnda studien från Skolverket (2021b) visar även att brist på tydlig information om lärlingsutbildningarna kan leda till felval och avhopp bland elever. Utöver detta finns det en del praktiska utmaningar med utbildningsformen. En naturlig förutsättning för lärlingsutbildningar är ett stort engagemang från branschföreträdare. Deras medlemsföretag ska alltså, mot en modest ersättning i form av statliga stöd, sköta stora delar av skolans uppdrag. I vissa branscher kan man tänka sig att det här sistnämnda fungerar bra. Det gäller dels sådana företag som har stora HR-avdelningar och många anställda som kan dela på ansvaret, dels sådana arbetsplatser där det finns riktiga eldsjälar.

Samtidigt har det visat sig att yrkesgymnasier har svårt att få tillgång till ändamålsenliga APL-platser, samt att bristen på platser beror på flera faktorer och varierar påtagligt mellan olika yrkesprogram. Skolverket genomförde 2016 en nationell kartläggning av APL-verksamheten utifrån yrkeslärares perspektiv. I kartläggningen angav drygt 40 procent av lärarna att det fanns färre lämpliga APL-platser än vad det behövdes på deras program (Skolverket 2016). Arbetsplatsen behöver kunna erbjuda alla de moment som utbildningen ska innehålla för att skolans yrkeslärare ska kunna testa kunskaperna: en sushirestaurang är troligen olämplig för att lära en elev att röka kött. Flera branscher och organisationer pekar på APL som kanske det viktigaste inslaget i yrkesutbildningar, bland annat Transportfackens yrkes- och arbetsmiljönämnd (TYA 2016).

Om man alltså zoomar in ytterligare där vi kan hitta kostsamma investeringar så sorterar vi alltså bort lärlingsprogrammen. Men även de skolförlagda yrkesprogrammen har olika behov av investeringar.

Handelsprogrammet, där man utbildar sig till bl.a. säljare, inköpare eller butiksledare, kräver förstås mindre investeringar i snitt än industriprogrammet. I vissa fall kan olika inriktningar bli olika dyra också. Betonginriktningen på byggprogrammet är dyrare i investeringsskedet än snickeri, som i sin tur är dyrare än måleri. Det mest extrema exemplet hittar vi på naturbrukslinjerna, där jordbruks- och skogsbruksinriktningarna förstås kräver stora ytor och stora tunga maskiner, medan smådjursutbildningen eller naturturisminriktningen inte kommer i närheten av lika stora investeringsbehov (Skolverket 2021d).

Att hitta siffror på detta är svårt. Ett sätt är att titta på riksprislistan på Skolverkets hemsida som visar de grundbelopp som en kommun ska betala friskolor när en elev antagits till ett program, men siffrorna visar inte alltid hela kostnaden. Dels kan olika huvudmän prioritera olika avseende utrustning och lokaler. Det finns hotellutbildningar i Sverige som har drivit helt egna hotell, det finns vårdutbildningar som i princip har fullständig utrustning från en IVA-avdelning, och det finns elprogram som bara har lite sladd i ett skåp. Dels är skolpengen inte utformad för annat än driftsmedel i utbildningen, och tar därför inte med i beräkningen att olika program kostar olika mycket i investeringsskedet. Ofta gömmer sig investeringskalkylerna i utökade ramar för läromedel och lokaler i skolpengsmatrisen, men då detta delas ut i driftsramar

per elev per läsår är det svårt att beräkna genomsnittliga kostnader i landet per program och inriktning.

Även om man lyckades begära ut samtliga kommuners samtliga elevpengsmodeller för samtliga yrkesprogram och inriktningar och klarade av att på ett hållbart sätt separera ut beräknade investeringskostnader, finns det ju som bekant ingenting som säger att de beräknade investeringskostnaderna motsvarar de faktiska kostnaderna för skolhuvudmännen. I synnerhet inte de fristående huvudmännen, som ju kan gömma sig bakom att sådana data är att betrakta som företagshemligheter.

Den sista parametern som spelar roll för resonemanget är vilka program som har högt respektive lågt söktryck. (Se ovan för ett mer utbyggt resonemang om söktryck som begrepp.) I det här sammanhanget räcker det med att konstatera att ett program med lågt söktryck representerar ett högre risktagande för en skolhuvudman än ett program med högt söktryck.

Söktryck används även som mått på möjliga förändringar av gymnasieskolor. Ett exempel är Västerås stad som, i tjänsteutlåtandet *Planeringsunderlag 2022–2025 för utbildnings- och arbetsmarknadsnämnden*, bedömer att Västerås står inför en kraftig ökning i antalet gymnasieelever som den nuvarande lokalkapaciteten inte räcker till. För att alla prognostiserade gymnasieelever ska få plats framgår det i rapporten att den kommunala gymnasieskolan behöver utöka sina undervisningslokaler. Ett annat alternativ skulle vara att friskolor tar en andel av elevökningen:

Förvaltningen har via mejl frågat de 13 fristående skolorna om deras planering fram till år 2027. Svar har erhållits från 9 av de fristående skolorna. Skolorna har svarat att man planerar för elevökningar om sammanlagt 800 elever till 2027. Det innebär att de fristående skolorna proportionellt tar sin andel av elevökningen. Detta gäller dock i största grad elever som läser högskoleförberedande program. Den kommunala gymnasieskolan har i hög grad de yrkesförberedande programmen. Om de fristående skolorna inte tar sin andel så innebär det ett ännu större söktryck till den kommunala gymnasieskolan. (Västerås stad 2021, s. 23)

Man kan föreställa sig att en ekonomiskt lagd huvudman (med kapital) kan tänka sig att ta en stor investering om den också är associerad med liten risk. I boken *De expansiva* av Marcus Larsson

(utgiven av Tankesmedjan Balans 2021), används tjänsteutlåtagandet ovan som ett exempel på hur gymnasiala friskolor inte har ett ansvar för en beräknad elevökning på samma sätt som kommunala gymnasieskolor har, och pekar på hur mycket enklare det är för teoretiska program i friskolor att anpassa sig för fler elever, än det är för yrkesförberedande program.

Som tidigare nämnts är det stor skillnad mellan att bygga ut teoretiska program (för att göra det krävs i princip enbart klassrum och personal) och vad som krävs för att utöka eller öppna nya yrkesgymnasier. Lokalerna måste anpassas till och förses med utrustning utifrån det specifika yrkesprogrammets behov. En sådan investering inbegriper en ofrånkomligt större risk. Yrkesgymnasier med enskilda huvudmän har inget formellt ansvar att investera för att anpassa sig till en ökning av antalet elever.

Lars Stjernkvist, tidigare partisekreterare för Socialdemokraterna och kommunalråd i Norrköping, fick tillsammans med sakkunniga och experter i mars 2018 i uppdrag av regeringen att utreda hur gymnasial utbildning "bättre kan planeras och dimensioneras utifrån regionala och nationella kompetensbehov" och ta hänsyn till skolors varierande förutsättningar för att bedriva en likvärdig utbildning (Dir. 2018:17).

I *Gemensamt ansvar – en modell för planering och dimensionering av gymnasial utbildning* (SOU 2020:33) betonas att det i dag är elevernas önskemål som till stor del styr utbudet av gymnasieutbildningar. Utredningens förslag syftar bland annat till att utbudet av utbildning ska utvecklas till att tydligare svara mot behoven på arbetsmarknaden, snarare än elevers efterfrågan. I de fallstudier som utredningen till stor del bygger på uttrycker huvudmän, både kommunala och enskilda, att det är svårt att få en klar bild över vad gymnasiesökande elever efterfrågar samt att önskemålen kan variera från år till år. I stället är det föregående läsårs förstahandsval, det vill säga ansökningsstatistik, som fäller avgörandet för vilka program som bäst speglar ungdomars önskemål. Om ansökningshistorik ses som den avgörande parametern när det gäller vad elever efterfrågar, leder det till att relativt kostsamma program motiveras primärt baserat på programmets

Utredningen föreslår bland annat att Skolinspektionen ska ta hänsyn inte bara till elevers efterfrågan utan också till arbetsmarknadens behov.

attraktivitet bland eleverna.

Yrkesutbildning används i utredningen som ett exempel för att visa hur konkurrens om gymnasieelever bidrar till minskat utbud av yrkesprogram till förmån för högskoleförberedande program. Detta bidrar vidare till bristande kompetensförsörjning som försvårar övergången från skola till arbetsmarknad för stora elevgrupper. Utredningen föreslår bland annat att Skolinspektionen ska ta hänsyn inte bara till elevers efterfrågan utan också till arbetsmarknadens behov vid beslut om ansökan från enskilda huvudmän. "Skolinspektionen ska även beakta resursutnyttjandet i området som godkännandet avser", skriver utredningen. Från 2026 vill utredningen se ett kraftigt ökat inflytande från staten över utbudet. Det ska ske genom att Skolverket beslutar om "regionala ramar" för utbudet. Ramarna ska utgå från en bedömning av både elevernas efterfrågan och arbetsmarknadens behov, både regionalt och nationellt. Ramarna ska gälla både offentliga och enskilda huvudmän, och ska ange hur många platser på respektive program som ska erbjudas inom varje samverkansområde (ett samverkansområde kan bestå av ett antal grannkommuner).

Det är tydligt att utredningen menar att dessa ramar ska gälla lika för alla, och att även fristående skolor måste ta ansvar för att förändra sitt utbud om behoven förändras. "Om ramarna förändras", skriver utredningen, "ska sådana förändringar gälla för samtliga huvudmän. Förändringar i ramarna ska fördelas proportionellt mellan huvudmän i förhållande till det befintliga antalet utbildningsplatser om det inte finns särskilda skäl" (SOU 2020:33, s. 24–27).

Sammanfattningsvis gör vi två antaganden: Det ena är att skolmarknaden rent principiellt inte har arbetsmarknadens kompetensförsörjning i första rummet. Det andra är att fristående huvudmän med kortsiktiga vinstkrav drar sig för att göra investeringar i program med osäkert söktryck. Om dessa två antaganden stämmer, borde man alltså kunna se skiftande tendenser i etableringsvilja mellan kommunala respektive enskilda huvudmän. De olika huvudmännen har olika incitament vad gäller program som uppfyller dessa tre kriterier:

1. lågt söktryck
2. kostsamma investeringar
3. stort behov på arbetsmarknaden.

Nästa avsnitt handlar om ett av gymnasieskolans yrkesprogram som uppfyller dessa tre kriterier: industriprogrammet.

Exemplet industriprogrammet

Ett program som kombinerar lågt söktryck med behov av kostsamma investeringar samt ett stort behov på arbetsmarknaden är industriprogrammet. I Sverige är det ett av de minsta programmen, vanligtvis under 2 000 förstaårselever per år. Jag har gjort en sammanställning över tillgänglig antagningsstatistik från läsåret 2021/22 från de olika antagningskanslierna.

Tillgänglig statistik visar på följande bild:

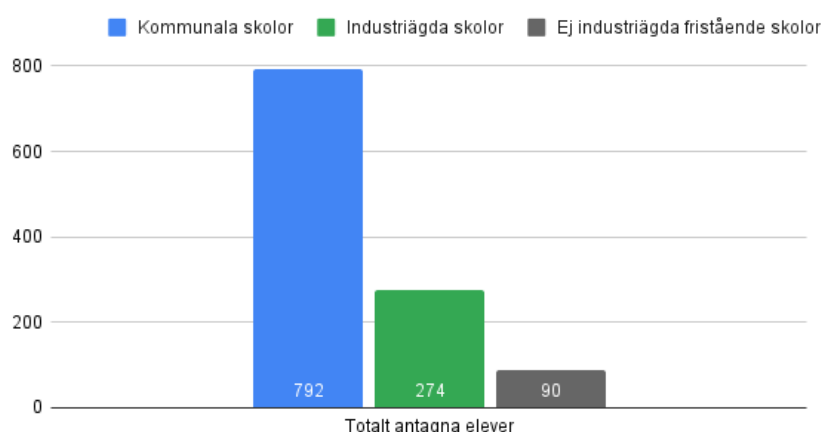

Diagram 1. Antal elever på industriprogram i gymnasieskolan läsåret 2020/21 fördelat på huvudman

Källa: Antagningsstatistik från läsåret 2021/22 från de olika antagningskanslierna.¹

Av totalt 1 156 elever som antogs till det industritekniska programmet läsåret 2021/22, antogs alltså 792 elever till ett skolförlagt industritekniskt program på en kommunal gymnasieskola. Det handlar om 68,5 procent av eleverna, ca 7 av 10. I jämförelse antogs endast 90 elever till ett skolförlagt program på icke-industriägda friskolor, vilket är drygt 7 procent.

Det här ska alltså inte ses som en komplett lista över alla kommuner då min sammanställning är ofullständig. Cirka 300 elever saknas i diagrammet på grund av detta bortfall. Samtliga uppgifter finns i bilaga 1 till den här rapporten.

Från rapporten *Uppföljning av gymnasieskolan 2021* går det att något komplettera ovanstående diagram med sammanställd statistik från Skolverket. Enligt Skolverket var det 1 736 personer

¹ SKR:s sammanställning över antagningskanslier finns här: <https://antagningskanslier.skr.se/page/3/>. En del gäller för hela län, andra för enskilda kommuner eller kommunförbund. Vissa data är mer svårtillgängliga än andra och tyvärr har jag inte lyckats få fram siffror från vissa kommuner. Det gäller bland annat några kommuner som har sina egna antagningskanslier.

som sökte in till industriprogrammet som förstahandsval till läsåret 2020/21, varav 1 260 nybörjarelever som påbörjade studier på programmet. Totalt var det 1 488 elever som läste årskurs 1 på ett industritekniskt program i landet under läsåret 2020/21. Det går att jämföra med det populäraste nationella gymnasieprogrammet, samhällsvetenskap, som hade drygt 22 300 förstahandssökande och 21 245 nybörjarelever läsåret 2020/21 (Skolverket 2021e).

Nypublicerad statistik från Skolverket rörande läsåret 2021/22 visar att 1 536 förstahandssökande sökte in till ett industritekniskt program. Det är en minskning på 200 elever från läsåret innan (Skolverket 2021f). Skolverkets data särskiljer inte lärlingsformen från klassrumsformen av yrkesprogrammet, vilket förklarar skillnaden mellan antagningsenheternas data och Skolverket avseende elevantalet för läsåret 2021/22. Sedan gymnasiereformen Gy11 har andelen ansökningar till industriprogrammet minskat, från 2 procent av förstahandssökande 2011/12 till 1,4 procent läsåret 2020/21.

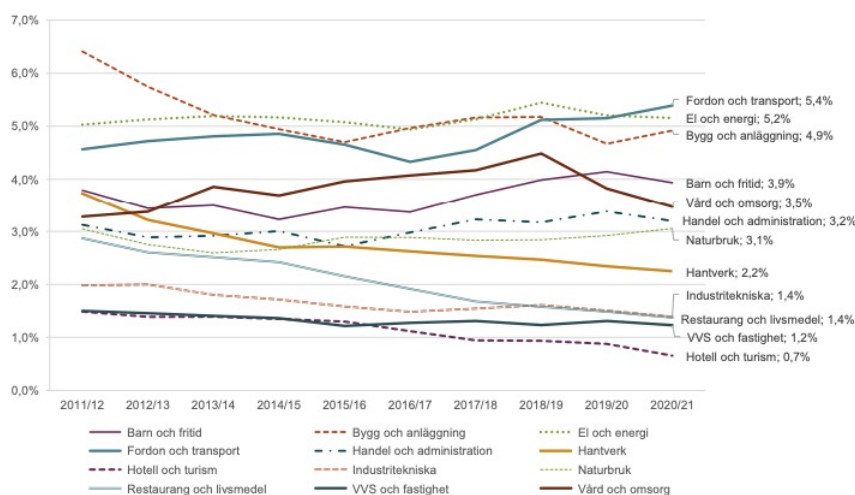

Diagram 2: Andel (procent) som sökte respektive yrkesprogram i första hand, läsåren 2011/12–2020/21.

Källa: Uppföljning av gymnasieskolan 2021, Skolverket.

Programmets spridning har varierat något de senaste åren, och under läsåret 2020/21 var det 114 kommuner som erbjöd ett industritekniskt program till förstaårselever.

Tabell 1: Industritekniska programmets spridning i landet, år 1.

	Läsår 2011/12	Läsår 2012/13	Läsår 2013/14	Läsår 2014/15	Läsår 2015/16	Läsår 2016/17	Läsår 2017/18	Läsår 2018/19	Läsår 2019/20	Läsår 2020/21
Antal skolkommuner där programmet finns i år 1	141	134	124	126	117	120	120	121	116	114
Antal skolenheter som har programmet i år 1	-	159	142	152	138	140	147	150	144	138
varav offentlig huvudman	-	123	109	118	106	112	115	119	113	105
varav enskild huvudman	-	36	33	34	32	28	32	31	31	33

Källa: Uppföljning av gymnasieskolan 2021, Skolverket.

Totalt i landet existerade det vid starten av läsåret 2020/21 138 gymnasieskolor som antog förstaårselever till ett industriprogram, varav drygt 76 procent stod under offentlig huvudman och 24 procent under enskild huvudman. Statistik från Skolverket visar även att av 1 488 elever som läste första årskursen på ett industriprogram under läsåret 2020/21, var det cirka 69 procent som redovisades under en gymnasieskola med offentlig huvudman respektive 31 procent under en gymnasieskola med enskild huvudman (Skolverket 2021g).

Det finns ett antal tydliga tendenser:

1. Kommunala skolor har både betydligt fler elever i industriprogram och gymnasieskolor med programmet än friskolor har totalt.
2. Av de elever som går ett skolförlagt industriprogram på friskolor går absolut flest i skolor som är listade som "industriägda skolor".
3. Antalet kommunalt ägda skolor som erbjuder industriprogram fortsätter att minska, samtidigt som mycket få elever i övriga friskolor läser ett skolförlagt industriprogram – ett tvåsiffrigt antal elever troligtvis.

Vissa svenska industrikoncerner driver friskolor vid sidan om sin ordinarie verksamhet. I de kommuner som ingår i statistiken ovan är det AstraZeneca, Scania, Sandvik och Volvo. Alla dessa driver en skolverksamhet som är huvudsakligen inriktad på industriprogrammet. Ett exempel är Mälardalens Tekniska Gymnasium i Södertälje som har ett nära samarbete med Scania och AstraZeneca, vilka erbjuder gymnasieelever på deras industritekniska program APL under utbildning och anställning efter avslutad utbildning (Mälardalens Tekniska Gymnasium 2021).

Det finns även andra mindre industriföretag som bedriver undervisning i industriprogrammet – ett metallbearbetningsföretag i Skövde och en sammanslutning av mindre industriaktörer i Östergötland. I förekommande fall samägs dessa utbildningsföretag med lägeskommunen. Östhammar och Sandviken är exempel på kommuner som har ingått den typen av avtal.

Denna typ av skolor har andra incitament än de stora friskoleaktörerna. Dels har de som överordnat syfte att utbilda sin egen personal i första hand, dels kan de troligen samarbeta med moderföretaget om fortbildningar bland de anställda, dels har de tillgång till maskinparker som andra aktörer inte kan mäta sig med, och dels bedriver de knappast skolan med vinstsyfte i första rummet och kan därför ha ett långsiktigt perspektiv. Logiken för dem bör vara en annan än för de stora friskoleaktörerna – skolverksamheten kan antas fylla en funktion i ett koncernövergripande sammanhang, kanske trots eventuella underskott.

Ytterligare en sak man kan notera är att många kommunala

Många kommunala huvudmän driver sina industriprogram trots ett mycket lågt söktryck.

huvudmän driver sina industriprogram trots ett mycket lågt söktryck. Flera kommuner driver industriprogram med färre än tio elever, och i vissa fall har man gjort antagning med endast en enda elev i klassen. Det finns naturligtvis ett sammanhang för den eleven vad gäller de gymnasiegemensamma ämnena och man kan säkert lösa delar av kostnaden schematekniskt, exempelvis via samläsning med högre årskurser där det är möjligt, men ur ett skolekonomiskt perspektiv är det svårt att se hur en sådan lösning kan gå ihop. På Sundsvalls gymnasium Västermalm hade endast en behörig elev sökt in till deras industriprogram som förstahandsval. Trots det planerade skolan att fortsätta programmet under kommande hösttermin (Lövgren 2021).

Söderslättsgymnasiet i Trelleborg är ett exempel på hur hög kostnad och lågt söktryck från förstaårselever bidrog till att kommunen i juni 2020 beslutade att stoppa antagningen till industriprogrammet inför läsåret 2020/2021, som vid tidpunkten för beslutet hade 15 förstahandsansökningar varav fem stycken från elever med tillräckliga betyg (Trelleborgs kommun 2020). Men det troliga svaret är att många kommuner driver sina industriprogram trots att de går back.

Detta kan förklaras på tre olika sätt:

Det första är att om man bestämmer sig för att stänga antagningen får det politiska konsekvenser. Det lokala näringslivet behöver den kompetens som programmen kan utbilda, och det lokala näringslivets enda chans att få tag i utbildat folk är via gymnasieskolan. I en del kommuner kan stora delar av näringslivet och därmed den kommunala ekonomin kretsa kring några få industriaktörer, och de kan dessutom ha varit mycket engagerade i industriprogrammets fortlevnad. Ett exempel på hur kommuner samarbetar med både fackförbund och näringsliv kring industriprogrammen är konceptet Teknikcollege, en "samverkansplattform för industrins kompetensförsörjning och en kvalitetsstämpel på utbildningar". Enligt Teknikcolleges hemsida engagerar sig cirka 180 kommuner i samverkan, tillsammans med 150 utbildningssamordnare i 24 certifierade regioner (Teknikcollege 2021). 2020 gjordes en förstudie beställd av Region Stockholm med syfte att lansera projektet i Stockholmsområdet (WSP 2020).

Det andra skälet att dra sig för att stänga ett program är att det blir mycket svårt att starta upp det igen. Utbildade yrkeslärare med erfarenhet från branschen är inte lätta att hitta, i synnerhet inte för små kommuner, och industriprogrammet representerar dessutom ganska stora investeringar i lokaler och maskiner som då blir värdelösa.

Dessutom tenderar kommuner inte att lägga ner program rakt upp och ner och därmed ställa tvåor och treor på gatan utan utbildning, kommuner tenderar att ta ansvar för utbildningen hela vägen. Har man gjort antagningen får man se till att eleven får en examen också. Därför är processen att stänga ett program för en kommun lång – minst två år beroende på när beslutet tas. Under hela den här tiden har kommunen kvar kostnaderna för lokaler och lärare, så besparingen kan inte göras omedelbart. Därför representerar även ett fåtal elever ett välkommet tillskott till driften av verksamheten, även om det innebär att programmet blöder pengar på några års sikt.

Kommunens omställningskostnader

Kommunernas tendens att vilja ta ansvar för de elever man antagit är förstås sympatiskt och rätt gentemot eleverna. Dock uppstår en rad skolekonomiska problem till följd av denna inställning. Här

nedan görs ett försök att förklara de effekter olika beslut får på kort och lång sikt. Annorlunda uttryckt – vilka kostnader är det som en mindre hänsynstagande huvudman slipper betala i händelse av vikande söktryck?

I denna tabell ser vi vad som händer om man gör låga intag i ett program med dåligt söktryck och låter programmet så att säga "själv dö". Att "break-even" ligger fast är förstås alltid en sanning med modifikation, men man får förstå det som att så länge man har elever måste man ha lärare, lokaler och utrustning och att det helt enkelt är svårt att ställa om så länge programmet pågår.

Exempel 1	År 1	År 2	År 3	År 4	År 5	År 6
ÅK1	5	3	2	0	0	0
ÅK2	15	5	3	2	0	0
ÅK3	25	15	5	3	2	0
Totalt elevantal	45	23	8	5	2	0
Break-even	48	48	48	48	48	0
Underskott	3	25	40	43	46	0

I det här exemplet blir alltså det kumulativa underskottet under åren motsvarande 157 elevpengar, men intaget gör att nästkommande år går bättre än det hade gjort om man inte hade gjort intaget.

En annan huvudman i samma situation men med bättre ekonomi skulle kunna göra följande avvägning i stället:

Exempel 2	År 1	År 2	År 3
ÅK1	0	0	0
ÅK2	15	0	0
ÅK3	25	15	0
Totalt elevantal	40	15	0
Break-even	48	48	0
Underskott	8	33	0

Denna huvudman, som stoppar intaget av den lilla klassen på 5 elever direkt och fortsätter med nedlägningsprocessen i ett tidigt

skede, tar sig igenom underskottet snabbare, och totalen över åren uppgår till endast 41 förlorade elevpengar. Dock kan man endast göra på det här sättet om man har råd att ta en ganska stor förlust år 1 och år 2, vilket förutsätter att ekonomin kan bärgas av överskott på andra program.

Dessutom har denna modell en annan nackdel – när bestämmer man sig för att programmet inte längre är lönt att driva vidare? Är det en tillfällig dipp i antalet sökande eller är det en del av en trend? Kan man marknadsföra programmet bättre för att öka antalet som söker till det nästa år? När man väl bestämt sig för att stänga programmets intag år 1 innebär ju det att man dras med underskotten en tom årskurs representerar i tre hela år, även om man gör intag år 2 och 3. Se nästa exempel:

Exempel 3	År 1	År 2	År 3	År 4
ÅK1	0	15	20	25
ÅK2	15	0	15	20
ÅK3	25	15	0	15
Totalt elevantal	40	30	35	50
Break-even	48	48	48	48
Underskott	8	18	13	-2

Om det är en tillfällig dipp i söktrycket innebär ju det att man förlorar $5 \cdot 3 = 15$ elevpengar på programmet för att man var för snabb med att stänga intaget. Det är bland annat det här som skolekonomerna oroar sig för när man håller kvar programmet, alldeles bortsett från att detta beslut innebär att 5 personer inte får sitt förstahandsval och branschen får 5 färre utbildade industriarbetare.

(Ansvarstagande huvudmän gör på något av de här sätten för att tillförsäkra andra- och tredjeårselever den utbildning man faktiskt lovade dem när man antog dem till programmet. Dock har vi sett runt om i landet hur huvudmän inte har agerat på det här sättet, i synnerhet när konkursen närmar sig. Därmed behöver de inte ta motsvarande förluster över huvud taget.)

I vilket fall som helst: På grund av dessa effekter kombinerade med de tidigare nämnda politiska konflikter som kan uppstå är det lätt att förstå varför kommunala skolor drar sig för att lägga ner

olönsamma industriprogram. Vi har också här en möjlig förklaringsmodell till att även kommuner som dras med underskott väljer att hålla sina industriprogram igång trots sina ekonomiska problem: Man lever på hoppet att det är en tillfällig nedgång i antalet elever som söker sig till programmet, samt att ett intag hjälper ekonomin på programmet nästkommande år, även om det skadar ekonomin långsiktigt.

Får friskolor som vill starta industriprogrammet avslag?

Är det så att friskolor gärna skulle vilja starta industriprogram, men inte får tillstånd? Det är som bekant Skolinspektionen som behandlar och tillstyrker eller avslår ansökningar från fristående huvudmän om att starta en skola. Berörda kommuner ges en möjlighet att yttra sig till Skolinspektionen, men kommunerna har inget veto. Det finns gott om exempel på att Skolinspektionen har godkänt en ansökan om att starta en friskola, trots att kommunen där den ska startas i sitt yttrande till inspektionen konstaterar att friskolan skulle inverka menligt på kommunens egen möjlighet att bedriva programmen i fråga.

Skolinspektionen styr ramarna för kommunernas yttranden. Yttrandet bör innehålla en konsekvensbeskrivning där de ekonomiska, organisatoriska och pedagogiska konsekvenser som kan uppstå på lång sikt ska beskrivas. Dessutom innehåller yttrandet i allmänhet en befolkningsprognos på antalet 16-åringar de kommande fem åren och en sammanställning över vilka fristående och kommunala skolor som i dag driver programmet, inklusive en förteckning över antalet utbildningsplatser.

Konsekvensen av detta är att om friskolan vill starta utbildningar som inte redan finns i kommunen eller i närliggande samverkande kommuner tenderar kommunernas yttranden att bli relativt mer positivt inställda, då man inte kan visa några negativa konsekvenser på befintliga motsvarande utbildningar. Man kan därför anta att kommunerna generellt är mer positivt inställda till ovanliga utbildningar.

Här är en sammanställning över inkomna ansökningar från enskilda huvudmän om att bedriva undervisning på industritekniska programmet inom gymnasieskolan under åren 2015 till 2020. Sammanställningen innehåller även det beslut som fattats inom ärendet.

Tabell 2: Sammanställning över inkomna ansökningar från enskilda huvudmän om att bedriva undervisning på industritekniska programmet 2015–2020

Diarie-nummer	Huvudmannens namn	Skolans namn	Industri-tekniska programmet
2015:867	Framtidsgymnasiet i Sverige AB	Framtidsgymnasiet Malmö	Avslag
2016:621	Skandinaviska Trä & Möbelakademin AB	Skandinaviska Trä- & Möbelakademin	Avslag
2016:806	ThorenGruppen AB	Yrkesgymnasiet Sundsvall	Avslag
2017:414	Fordonsutbildningar i Örebro AB	Proffsgymnasiet	Godkännande efter omprövning
2017:872	ThorenGruppen AB	Yrkesgymnasiet Helsingborg	Avslag
2017:883	ThorenGruppen AB	Yrkesgymnasiet Jönköping	Avslag
2017:884	ThorenGruppen AB	Yrkesgymnasiet Sundsvall	Avslag
2017:886	ThorenGruppen AB	Yrkesgymnasiet Solna	Avslag
2017:876	ThorenGruppen AB	Yrkesgymnasiet Norrköping	Avslag
2018:1103	Lärlingsgymnasiet i Sverige AB	Lärlingsgymnasiet i Dalsland	Avslag
SI 2019:820	Lärande i Sverige AB	Realgymnasiet i Eskilstuna	Avslag
SI 2020:991	Olinsgymnasiet i Skara AB	Olinsgymnasiet	Godkännande

Källa: Skolinspektionen 2021.

Sammanställningen visar att friskolor under de senaste fem åren lämnat in totalt tolv ansökningar om att starta industriprogrammet. Hälften lämnades in av en enda aktör, ThorenGruppen, som lämnade in en ansökan 2016 och fem ansökningar 2017. Endast en ansökan lämnades in förra året, och den godkändes.

Av handlingarna från Skolinspektionen framgår inte huruvida huvudmannen ämnar starta programmet i lärlingsvariant eller i

klassrumsvariant. Dock bör det nämnas i sammanhanget att Thoréngruppens koncept Yrkesgymnasiet är en renodlad lärlingsskola, och de står för hälften av ansökningarna de senaste fem åren. Lärlingsgymnasiet i Dalsland tycks inte ha någon hemsida, men av namnet att döma kan man dra slutsatsen att även de tänkte driva, eller driver, lärlingsutbildningar i huvudsak. Därför återstår Olingsgymnasiet i Skara (lägeskommun Götene), Realgymnasiet i Eskilstuna, Proffsgymnasiet i Örebro, Skandinaviska trä- och möbelakademin i Nässjö samt Framtidsgymnasiet i Malmö som de skolor som har ansökt om tillstånd hos SI om att starta industriprogrammet i akt och mening att driva dem som klassrumsvarianter.

Kommunerna har alltså rätt att yttra sig inför SI:s beslut. De kommuner som var föremål för en potentiell etablering av ett friskoleägt industriprogram i klassrumsmiljö de senaste fem åren, och som fortfarande hade protokoll för dessa sammanträden på sin hemsida (Götene, Örebro och Nässjö) uttryckte sig antingen neutralt eller positivt till en etablering (Götene kommun 2020, Örebro kommun 2017, Nässjö kommun 2016). Två av dessa fick alltså tillstånd medan den tredje fick avslag trots att kommunen var positivt inställd till en etablering. Detta är alltså inte speciellt förvånande, då industriprogrammet är ett relativt ovanligt program och kommuner bör tendera att ställa sig mer positiva till etableringar som expanderar elevernas valfrihet, i synnerhet när det rör sig om så pass kostsamma program som industriprogrammet.

Slutsatser

En friskolekoncern som väljer att investera i ett industriprogram som uppfyller kraven på den lokala arbetsmarknaden stirrar ofta stora och tunga investeringar i vitögat. Dessa investeringar kan kräva årtionden av elevkullar för att ge utdelning. För varje ny elev får man en ny elevpeng som hjälper till att bära den ekonomiska bördan den initiala investeringen representerar. Men man öppnar inte program i alla tre årskurser samtidigt, av lätt insedda skäl. Man måste börja med en årskurs ett, i industriprogrammets fall sannolikt en etta som inte fyller klassen, dels på grund av programmets generellt låga söktryck, men också för att tendensen är att nya program och skolor har sämre söktryck än fullt utbyggda.

Detta blir extra problematiskt då investeringen initialt blir både tung och osäker. Man måste som huvudman vara beredd att ta förluster under flera år för att kunna hålla ett sådant program flytande, och det rimmar illa med aktiehandelns korta perspektiv, och i synnerhet riskkapitalbolag, som ju fort vill köpa en skola, bygga värdet i varumärket, kunna marknadsföra stora vinster och sälja för mer än man köpte för. Precis som Marcus Larsson beskriver det i boken *De expansiva*, är det inte vinsten i sig som är mest problematisk när det gäller hur skolmarknaden fungerar. I stället är det själva vinstincitamentet som orsakar problem när det får styra skolans verksamhet, till exempel var skolor väljer att placera sig samt vilka program som friskolorna prioriterar att driva (och vilka som bortprioriteras). Flera friskolekoncerner använder bolagets vinst till att investera i fler skolenheter för att senare göra vinst på att sälja enheterna. För att locka kapital till ett bolag med en sådan affärsmodell är en omfattande investering i ett industriprogram olämpligt.

En skola som är marknadsstyrd lämpar sig inte för långsiktighet.

Slutsats: En skola som är marknadsstyrd lämpar sig inte för långsiktighet. Och långsiktighet är avgörande för att en skola ska ta stora risker och göra stora investeringar. Det drabbar gymnasieskolans yrkesprogram.

* * *

Den här rapporten har fokuserat på gymnasieskolans industriprogram. Rapporten konstaterar att nästan alla industriprogram i klassrumsmiljö drivs av kommunala huvudmän, eller bedrivs av industrin själv. En huvudorsak till detta är att industriprogram som inte är lärlingsprogram kräver mycket stora investeringar.

Detta samband gäller antagligen inte bara industriprogrammen. Det troliga är att de fristående skolkoncernerna har valt att i stället för att satsa på dyra klassrumsutbildningar välja lärlingsvarianter, nu när lagstiftningen har justerats för att underlätta detta – i synnerhet eftersom elevpengsmodellen ännu inte uppdaterats för att täcka in de uppenbara skillnaderna i undervisnings- och investeringskostnader modellerna emellan. Det lär helt enkelt vara mycket billigare för skolhuvudmannen att överlåta investeringar, undervisning i yrkesämnen och slitage på lokaler till branschen än

att ta de kostnaderna själv, samtidigt som skolhuvudmannen får lika mycket betalt från det offentliga.

En vidare ansats i en större studie skulle vara intressant att genomföra. Vad är det som gör att vissa yrkesprogram och inriktningar ändå bedrivs i relativt hög utsträckning av fristående aktörer, medan andra nästan helt undviks av de vinstdrivande koncernerna? Varför utbildas t.ex. inte jordbrukare och skogsarbetare i någon speciellt hög utsträckning på våra fristående naturbruksgymnasier, samtidigt som de bedriver såväl naturturism- som hundförarutbildningar? Föreligger det verkligen ett skriande branschbehov av personal till zooaffärer och till djurparker, men inte alls i jord- eller skogsbruket?

Referenser

Bender, German (2021) Sabuni sänker yrkesprogrammen. Krönika i Dagens Arena, 16 augusti. <https://www.dagensarena.se/opinion/sabuni-sanker-yrkesprogrammen/>

Dir. 2018:17. Planering och dimensionering av gymnasial utbildning. Stockholm: Regeringskansliet. <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/kommittedirektiv/2018/03/dir-201817/>

Ekström, Anna (2018) Fler undersköterskor men färre influencers behövs. Debattartikel i Dagens Samhälle, 9 februari. <https://www.dagenssamhalle.se/samhalle-och-valfard/skola/fler-underskoterskor-men-farre-influencers-behovs/>

Expressen (2010) FP vill miljardsatsa på lärlingar i gymnasiet. Expressen, 30 maj. <https://www.expressen.se/nyheter/fp-vill-miljardsatsa-pa-larlingar-i-gymnasiet/>

Gunnarsson, Jonas (2019) Här gör gymnasieskolan och byggbranschen gemensam sak för att locka fler elever. Pedagog Örebro, 19 november. <https://extra.orebro.se/pedagogorebro/gymnasieskolagysarskola/hargorgymnasieskolanochbyggbranschengemensamsakforattlockaflerelever.5.21007fd416de2e39ff929ba.html>

Götene kommun (2020) Nämnd för utbildning, kultur och fritid. Protokoll 2020-04-16, § 49. <https://www.gotene.se/kommunochpolitik/politiskorganisation/kallelserochprotokoll.23983.html#540c29f765309-34d22380c99f333511-23fcd144cd59371979-543d1b47f233382609>

Håkansson, Peter & Nilsson, Anders (red.) (2013) *Yrkesutbildningens formering i Sverige 1940–1975*. Nordic Academic Press. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1405385/FULLTEXT01.pdf>

Larsson, Marcus (2021) *De expansiva*. Skarpnäck: Tankesmedjan Balans

Lundell, Susanna (2021) Gymnasieelever från friskolor sämre vid extern bedömning. Arbetsvärlden, 4 mars. <https://www.arbetsvarlden.se/gymnasieelever-fran-friskolor-samre-vid-extern-bedomning/>

Lövgren, Katarina (2021) 16-åriga Dajanas bästa tips: Sök industriprogrammet! Heja Sundsvall, 11 april. <http://www.hejasundsvall.se/2021/04/11/16-ariga-dajanas-basta-tips-sok-industriprogrammet/>

Mälardalens Tekniska Gymnasium (2021) Teknikutbildning med dubbel kompetens från TE och IN. <https://www.malardalens tekniska.se/utbildningar/>

Neuding, Paulina (2017) Skräpmat nytt sätt för friskolor att locka elever. Debattartikel i Dagens Samhälle, 26 juni. <https://www.dagenssamhalle.se/opinion/gastkronika/skrapmat-nytt-satt-for-friskolor-att-locka-elever/>

Nässjö kommun (2016) Barn- och utbildningsnämnd. Protokoll 2016-04-21, § 43. <https://diariet.nassjo.se/documents/88d1ee58-7943-46e0-9210-d6b3acbbef32>

SFS 2010:800. Skollag. Stockholm: Utbildningsdepartementet

Sirén, Billie (2020) Det här tänker niorna på när de väljer gymnasium. Dagens Nyheter, 8 augusti. <https://www.dn.se/insidan/det-har-tanker-niorna-pa-nar-de-valjer-gymnasium/>

Skolinspektionen 2021. Sammanställning över inkomna ansökningar från enskilda huvudmän om att bedriva undervisning på industritekniska programmet inom gymnasieskola. E-post från Statistikenheten. Stockholm: Skolinspektionen.

Skolverket (2011) Gymnasieskola 2011. Stockholm: Skolverket. <https://www.skolverket.se/publikationsserier/styrdokument/2011/gymnasieskola-2011>

Skolverket (2013) Utvecklingen av lärlingsutbildningen. Stockholm: Skolverket. <https://www.skolverket.se/publikationsserier/rapporter/2013/utvecklingen-av-larlingsutbildningen?id=3086>

Skolverket (2016) Det arbetsplatsförlagda lärandet på gymnasieskolans yrkesprogram. Stockholm: Skolverket. <https://www.skolverket.se/publikationsserier/rapporter/2016/det-arbetsplatsforlagda-larandet-pa-gymnasieskolans-yrkesprogram>

Skolverket (2021a) Lärlingscentrum – starta lärlingsutbildning. Stockholm: Skolverket. <https://www.skolverket.se/skolutveckling/anordna-och-administrera-utbildning/anordna-utbildning-pa-gymnasieniva/anordna-utbildning-pa-gymnasial-niva/larlingscentrum-starta-larlingsutbildning>

Skolverket (2021b) Lärlingsutbildningen i gymnasieskolan – kartläggning och undersökning. Stockholm: Skolverket. <https://www.skolverket.se/getFile?file=8200>

Skolverket (2021c) Lärlingscentrum - starta lärlingsutbildning. Stockholm: Skolverket <https://www.skolverket.se/skolutveckling/anordna-och-administrera-utbildning/anordna-utbildning-pa-gymnasieniva/anordna-utbildning-pa-gymnasial-niva/larlingscentrum-starta-larlingsutbildning>

Skolverket (2021d) Riksprislista för ersättning till fristående skolor 2021. Stockholm: Skolverket. <https://www.skolverket.se/skolutveckling/statistik/riksprislistan>

Skolverket (2021e) Uppföljning av gymnasieskolan 2021. Stockholm: Skolverket. <https://www.skolverket.se/publikationsserier/rapporter/2021/uppfoljning-av-gymnasieskolan-2021>

Skolverket (2021f) Sökande till gymnasieskolan, efter kön (XLSX). <https://www.skolverket.se/skolutveckling/statistik> › Sök statistik › Sveriges Officiella Statistik, statistik på riksnivå (xls) › [Gymnasieskolan] › [Skolor och elever] › [2021/22] › [Tabell 2A].

Skolverket (2021g) Elever på program redovisade efter typ av huvudman och skolor. <https://www.skolverket.se/skolutveckling/statistik> › Sök statistik › Sveriges Officiella Statistik, statistik på riksnivå (xls) › [Gymnasieskolan] › [Skolor och elever] › [2020/21] › [Tabell 5B].

SOU 2020:33. *Gemensamt ansvar – en modell för planering och dimensionering av gymnasial utbildning*. Stockholm: Regeringskansliet

Svenskt Näringsliv (2017) Remissvar till Utbildningsdepartementet: Ökade möjligheter till grundläggande behörighet på yrkesprogram och ett estetiskt ämne i alla nationella program https://www.svensktnaringsliv.se/material/remissvar/wnz5fl_remissvar-160-2017pdf_1119452.html/BINARY/Remissvar%20160-2017.pdf

Teknikcollege (2021) Om Teknikcollege. <https://teknikcollege.se/om-teknikcollege>

Thelin, Mikael (2020) Så tänker elever när de väljer gymnasieskola. Diss., Uppsala universitet. <http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1323391&dswid=-5364>

Trelleborgs kommun (2020) Utvärdering av Industritekniska programmet på Söderslättsgymnasiet. Tjänsteskrivelse 02-06-20

TYA (2016) "APL is da shit" – En undersökning om APL för gymnasieelever som studerar till lastbilsförare. Solna: Transportfackens yrkes- och arbetsmiljönämnd <http://www.tya.se/wp-content/uploads/APL-Undersokning-APL-is-da-shit-2016.pdf>

Utbildningsdepartementet (2021) Stärkt kompetensförsörjning och utbildning som leder till jobb. <https://www.regeringen.se/artiklar/2021/09/starkt-kompetensforsorjning-och-utbildning-som-leder-till-jobb/>

Västerås stad (2021) Planeringsunderlag 2022-2025 för utbildnings- och arbetsmarknadsnämnden. Tjänsteutlåtande 09-04-21

WSP (2020) Förstudie teknikcollege – förstudie för att etablering av Teknikcollege i Stockholms län. WSP Advisory https://www.sll.se/globalassets/4.-regional-utveckling/arbetsmarknad-och-kompetens/teknikcollege-slutrapport_wsp.pdf

Örebro kommun (2017) Programnämnd för barn- och utbildning.

Protokoll 2017-05-03, § 71. <https://www.orebro.se/download/18.7233829215baf2a3494d90/1493899825881/2017-05-03%20Programn%C3%A4mnd%20barn%20och%20utbildning%20-%20%C2%A7%C2%A7%2064-74.pdf>

Bilaga 1

Antagning till industriprogram (ej lärling) läsåret 2021/22

Län	Kommunala	Fristående	Industriägda skolor	Ej industriägda fristående skolor	Kommentarer
Sthlm	7	93	72	21	72 elever på Scantias och Astrazenecas eget gymnasium.
Uppsala		26	21	5	21 elever på Sandviks eget gymnasium (drivs tillsammans med Östhammars kommun).
Södermanland		13		13	
Östergötland	45	24	24		24 elever på ett samägt bolag för regionens industri tillsammans med Finspångs kommun.
Jönköping	8				
Kronoberg	15				
Kalmar	15				

Gotland	0				Region Gotland saknar för tillfället helt det industri-tekniska programmet.
Blekinge	39				
Skåne	48				Saknas data för Hässleholm, Kristianstad, Osby.
Halland	30				
Västra Götaland	155	93	89	4	48 elever på Volvos gymnasieskola, 33 elever på en skola som drivs av ett annat företag som sysslar med metallbearbetning. 8 elever på gymnasieskola som drivs av SKF.
Värmland inkl Åmål	66	10		10	
Örebro	30	16		16	
Västmanland	63				
Dalarna	47	18		18	
Gävleborg	81	68	68		66 elever på en skola som ägs av Sandvik.
Väster-norrland	31	3		3	

Jämtland	15				
Väster- botten	17				
Norrbottn	80				
Totalt antagna elever	792	364	274	90	

